

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

International Participation Symposium
Uluslararası Katılımlı Sempozyum

ANADOLU'DA HADİS GELENEĞİ VE DÂRU'L-HADİSLER

HADITH TRADITION AND DÂRUL-HADITH INSTITUTIONS
IN ANATOLIA

30 Nisan – 1 Mayıs 2011 / 30 April – 1 May 2011

editörler/editors
Muhittin DÜZENLİ

Samsun 2011

ÇANKIRI
BELEDİYESİ

ANADOLU'DA USÛL ÇALIŞMALARI:

Ramazanzâde Abdünnâfi İffet Efendi'nin Nuhbetü'l-Fiker

Şerhi: "El-Eserü'l-Mu'teber Fi Tercemeti Nuhbeti'l-Fiker"*

Bu çalışmada Abdünnâfi Efendi'nin hayatı ve eserleri tarihi akış içerisinde ele alındıktan sonra, onun hadis usûlünün en muteber kitaplarından İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'ine yaptığı tercüme ve şerh çalışması incelenecektir. Müellifin *el-Eserü'l-mu'teber fi tercemeti Nuhbeti'l-fiker* adını verdiği eserin yazılış tarihi, yöntemi ve muhtevası hakkında da bilgi verilecektir. Ramazanoğulları hanedanına mensup olduğu için '*Ramazanzâde*', mütevazı, edepli ve iffet sahibi olduğu için de '*iffet*' lakabı ile anılan Abdünnâfi Efendi, çeşitli biyografi ve bibliyografi kitaplarında '*âlim, fâzıl, müeddeb, tezhîb-i ahlâk etmiş bir merd-i mütevazî*' gibi övücü ifadelerle zikredilmiştir. Yine bu eserlerde onun '*üdebâ-yı asrın ser-âmedânından*' yani asrının en önde gelen alimlerinden biri olduğuna ve '*ulûm-ı arabîyyede behre-i küllîsi*' bulunduğu dikkat çekilmiştir. Müellifin kendisini '*eski Adana müftüsü İshak Efendi'nin torunu Abdünnâfi*' (s. 3) olarak tanıtmaya ve babası Hacı Muhammed Said Efendi'nin de müftülük yapmış olması bu ailenin ilmiye sınıfına mensup olup, köklü bir geleneğe yaslandığını göstermektedir. Bazı biyografi eserlerinde müellifin hocası Buharalı Abdürrahim Efendi'den sıkça söz edilmiştir. Bu durum, onun ilmî tedrisatında adı geçen zâtın önemli bir yere sahip olduğunu düşündürmektedir. İffet Efendi, Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinde memuriyetle görevlendirilmiştir. Siyasî kariyeri sürekli ilerlediğine göre, bu görevlerden her birini başarıyla icra

-
- * İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Doktora Öğrencisi
 - * Eseri çalışmam hususunda beni teşvik eden araştırmacı-yazar Müfid Yüksel Bey'e teşekkür ederim.

etmiş olmalıdır. Görevleri esnasında pek çok eser telif etmesi, onun hem ilmiye sınıfına mensup bir şahsiyet olarak kalma gayretinin, hem de kalemiye ricâlinin yoğun mesaisinde dahi nitelikli eserler ortaya koyabildiğinin açık bir göstergesidir. Müellifin hayatına bakıldığında otuzlu yaşlarda siyaset ve ahlak kitapları, elli ilâ altmış yaşları arasında mantık ve felsefe, altmışlı yaşlarından sonra da hadis ve tasavvuf ile meşgul olduğu görülmektedir. Ayrıca bu şârihin kitaplarının genellikle devlete ait matbaalarda neşredilmiş olması, 19. asırda Osmanlı ulema ve ricalinin yayın faaliyeti açısından da dikkat çekicidir.

Hayatı ve Eserlerine Dair Kronolojik bir Deneme¹

1238-1239/1823 yılında doğan Abdünnâfi İffet Efendi, 1260/1844 yılında 21 yaşında iken muaccelât nâzırı olup İstanbul'a gelmiştir. 1261/1845 yılında 22 yaşında Adana mal müdürü olmuş, İbn Hacer'in hadis usûlüne dair eserinin tercümesinin ilk halini 112 sayfadan müteşekkil nüsha olarak kaleme alarak *Tercüme-i Nuhbetü'l-fiker* ismiyle neşretmiş,² 1264/1847-1848 yılında yani 24-25 yaşlarındayken önce Halep meclisi kebirî reisliğine, daha sonra da Halep defterdarlığına atanmıştır. 1268/1851 yılında 28 yaşında *Nâfiu'l-âsâr nevâve-i simariü'l-âsâr*³: *Kelile ve Dimne*⁴ Hint Edebiyatı'nın en meşhur ahlak ve siyaset kitaplarından Beydeba'nın yazdığı eseri Türkçe telif ederek İstanbul'da Darü't-Tıbâati'l-Âmire'de 166 sayfa olarak tabettiren İffet Efendi, 1269/1852-1853 yılında 29-30 yaşlarındayken Harput defterdarı olmuş, 1272/1855-1856 yılında 32-33 yaşlarındayken Trabzon tahkikât memurluğuna tayin edilmiş, sonrasında da Cezayir Bahr-i Sefid rusûm-ı müctemia memuru olmuştur. Müellif, 1273/1856 yılında 33 yaşında *Mahzen-i Esrâr-ı Şuarâ* isimli 79 sayfadan ibaret Türkçe risâlesini yayımlamış,⁵ 1280/1863-1864 yılında 39-40 yaşlarında iken Şam defterdarı, 1282/1865-1866 yılında 42-43 yaşlarındayken Bağdat defterdarı olmuş, ancak daha sonra bu görevinden azledilmiştir. 1286/1869-1870 yılında 46-47 yaşlarında iken Hersek mutasarrıflığına tayin edilen ve bir süre sonra bu görevden de azledilen Abdünnâfi Efendi, 1289/1872-1873 yılında 49-50 yaşlarında iken Bosna merkez mutasarrıflığına atanmıştır. Aynı sene Taftazânî'nin Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhisü'l-miftâh*'ına yazdığı *el-Mutavvel* adlı şerhini *en-Nefü'l-Mutavvel fi Terce-*

¹ Hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiler için bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyye*, c. 1, s. 632. İsmail Durmuş, "Abdünnâfi İffet Efendi", DİA, c. I, s. 288, Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 387, Carl Brockelman, *GAL Suppl.*, c. I, s. 519; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, c. VI, s. 199.

² Seyfettin Özege, *Eski harflerle basılmış Türkçe eserler kataloğu: yazar fihristi*, [y.y., t.y.], 13936 numaralı künye.

³ Özege, *Katalog*, 10364 numaralı künye.

⁴ Seyfettin Özege kataloğu nda bulunmayan 'Kelile ve Dimne' ifadesi İslam Araştırmaları Merkezi online kataloğunda yer almaktadır.

⁵ Özege, *Katalog*, 8369 numaralı künye.

meti't-Telhis ve'l-Mutavvel ismiyle tercüme etmiş ve dilbilgisi açısından tahlilini yapmıştır. Eserin birinci cildi Saraybosna'da ki Bosna Vilayet Matbaası'nda ikinci cildi ise bir sene sonra İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de tab ettirilmiştir.

1290/1873-1874 yılında 50-51 yaşlarındayken Girit civarındaki Resmo'ya mutasarrıf olarak gönderilen İffet Efendi, 1291/1875 yılında 52 yaşında iken *Kâmilü'l-âsâr Hikâye-i Cihandar* adlı eserini kaleme almış ve 78 sayfadan müteşekkıl bu eseri Hanya Girit matbaasında tab ettirmiştir.⁶ 1293/1876-1877 yılında 53-54 yaşlarında iken Ma'mûretü'l-Azîz müstakıl mutasarrıfı olmuş, bundan bir sene sonra İsmail el-Gelenbevi'nin *el-Burhan* adlı eserinin tercümesini *Mizanu'l-Burhan* adıyla İstanbul'da Matbaa-i Amire'de iki cilt olarak tab ettirmiştir. 1295/1878 yılında 55 yaşında ise Musul valiliğine atanmış, İsmail el-Gelenbevi'nin *el-Burhan fî İlmi'l-Mantık ve Fenni'l-Mizân* eserini *Fenn-i Mantık = Terceme-i Burhân-ı Gelenbevi* ismiyle şerh ve tercüme ederek yine İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de tab ettirmiştir.

Müellif, 1296/1878-1879 yılında 56 yaşında Musul valiliğinden azıl edilmiştir. *Nuhbetü'l-fiker* tercüme ve şerhini de bundan bir sene sonra, yani 1297/1880 yılında 56-57 yaşlarında iken tamamlamıştır. 1298/1880-1881 yılında 57-58 yaşlarında iken Ma'mûretü'l-Azîz valisi olup, daha sonra bu görevden de azledilen İffet Efendi, 1299/1882 yılında 58 yaşında iken İsmail el-Gelenbevi'nin eserini *Tercüme-i Âdâb-ı Gelenbevi* ismiyle kaleme almış,⁷ aynı sene şiirlerini bir araya getirdiği *Divan*'ını da tamamlamıştır.⁸ 1300/1882-1883 yılının Safer ayında 59-60 yaşlarında iken rütbe-i bâlâ olduğu görülen Abdünnâfi Efendi, 1301/1883-1884 yılında 60-61 yaşlarında iken *Tercüme-i Nuhbetü'l-fiker* adlı eserini 224 sayfa olarak Ma'mûretü'l-Azîz'de (Elazığ) Vilâyet matbaasında, 1302/1885 yılında 63 yaşında iken de *Tercüme-i Âdâb-ı Gelenbevi* adlı İsmail el-Gelenbevi'nin eserini 158 sayfa olarak İstanbul'da Matbaa-i Osmaniye'de tab ettirmiştir.

1305/1887-1888 yılında 64-65 yaşlarında iken sonuncu memuriyeti İntihâb-ı Memûrın komisyonuna reis olan yazar, 1307/1889-1890 yılında 66-67 yaşlarında iken *Müntehabât-ı Nâfiî Risâle-i Kuşeyriye: er-Risâletü'l-Kuşeyriye* adlı eserini yayımlamıştır. Bu eser *Kuşeyri Risalesi*'nden yapılmış seçmelerden oluşan tasavvufa dair bir eserdir ve İstanbul'da basılmıştır. İffet Efendi, 1308/1890 yılında 67 yaşında iken Zilhicce ayının ortalarına

⁶ Özege, *Katalog*, 7006 numaralı künye.

⁷ Özege, *Katalog*, 13885 numaralı künye. İlker Kömbe, *Osmanlı-Türk düşüncesinde münazarâ ilmi ve Abdünnâfi İffet'in Tercüme-i Adab-ı Gelenbevi adlı eseri*, yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, s. 76, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, 2004.

⁸ Ankara Milli Kütüphane'de B000203 numarada kayıtlı bu eser 27 varaktır.

hacc-ı şerife irtihâl eylemiş, *Kasîde-i Adanavî*,⁹ *Şerh-i Devr-i A'la*¹⁰ ve *Rehber-i Sâlikân-i Seyr-i Sülûk* adlı eserlerini yazmıştır.¹¹ 1308/1890 tarihinde 67 yaşında vefat etmiş ve Taife defnedilmiştir.

Şerhin Künyesi ve Yazılma Aşaması

İslami ilimlerin hemen her dalında, farklı zaman ve coğrafyalarda, şerh edilmesi ve kenarına haşiye düşülmesi geleneğe dönüşmüş eserler vardır.¹² Üzerine yapılan onlarca haşiye ve şerhe bakılırsa, İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker* adlı eseri de hadis usûlü ilminde bu geleneğe sahip olan kitaplardan biridir.¹³ Aradan geçen bunca zamana rağmen Sadık Cihan'ın *Nuhbetü'l-fiker* şerh ve tercümeleleri üzerine yazdığı ve Türkiye'de hadis usûlü araştırmaları açısından bir ilk sayılan makalenin devamı mahiyetindeki çalışmalar maalesef henüz yapılmış değildir. Bu yüzden hadis usûlüne dair Osmanlı alimleri tarafından yazılan risaleler ne kavramsal ne de tarihi anlamda değerlendirilme imkanı bulamamıştır. Çalışmamızın konusunu oluşturan Abdünnâfi Efendi'nin *Nuhbetü'l-fiker* şerh ve tercümesi, hadis usûlü alanında yapılmış Osmanlı ilim geleneğindeki şerhlerden birisi olması dolayısıyla bize şerhlerin dilini, kaynaklarını, yöntemini ve muhtevasını bir nebze de olsa anlama imkanı tanıyabilir. Müellif, bu şerhin yazılma gerekçesini açıklarken *hadis usûlünün fıkıh usûlüne muavenet-i küllîsi* bulunduğunu söyler. Bu izah bize bir taraftan yazarın hadis ve fıkıh usûlü arasında organik bir bağ kurduğunu, diğer taraftan da onun bu iki ilim dalı arasındaki bağı ne kadar kuvvetli bulduğunu göstermektedir. Yine sözü geçen ifade, günümüzde dinî ilimlerde varlığı iyice kronikleşen analitik ayrımların müellifin zihninde yer almadığını ortaya koyması bakımından da önemlidir.

Sadık Cihan'ın konuyla ilgili makalesinde Ramazanzâde Abdünnâfi İffet Efendi'nin eseri zühûlen iki ayrı künye ile kaydedilmiştir. İlki Ab-

⁹ Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi bölümünde 438 numarada kayıtlı 140-147 arası 7 varaklık yazma bir eserdir. Bu eserin yazım tarihi belli değildir.

¹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi bölümünde 3950 numarada kayıtlı 52 varaklık yazma bir eserdir. Bu eserin yazım tarihi belli değildir.

¹¹ Mevlana Müzesi Kütüphanesinde 5507 numarada kayıtlı 154 varaklık yazma bir eserdir.

¹² Şerh ve haşiyelerin önemine dair bkz. İsmail Kara, "Unuttuklarını Hatırla!" Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not, s. 18, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, sy. 28, İstanbul 2010/1.

¹³ Türk alimler tarafından yapılan hadis ve hadis usûlü çalışmaları için bkz. Selahattin Yıldırım, *Osmanlı dönemi Anadolu muhaddisleri : Hicri VII-IX. Asır, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 1994, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Sadık Cihan, *Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûlü Hadis Eserleri, Risâleleri ve Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümeleler*, sy. 1, 1975, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 127-136.

dünnâfi Efendi'nin Türkçe tercüme ettiği "*Terceme Nuhbetü'l-fiker Eser-i Mu'teber*" olarak, ikincisi ise Ramazanzade İffet Efendi'nin "*Terceme Nühbetü'l-fiker*"i şeklinde belirtilmiştir.¹⁴ Bizce bu hata, eserin dış kapağındaki ifadenin okuyucuya kolaylık olması için kısa tutulmasından ve müellifin isminin iki farklı şekilde kaydedilmesinden kaynaklanmış, bu durum da yazar tarafından eserin iki ayrı kişiye ait olduğu zannına sebebiyet vermiştir. Halbuki şerhin künyesi eserin iç tarafında tam olarak "*el-Eserü'l-mu'teber fi tercümeti Nuhbetü'l-fiker*" şeklinde kayıtlıdır (s. 3-4).

Abdünnâfi Efendi, şerhinin dibacesinde *Mutavvel ve Burhân-ı Gelenbevi* adlı eserleri şerh ve tercüme ettiğini, ancak hadis ve tefsir kitaplarıyla da meşgul olmak istediğini dile getirmiştir. Girit vilayetinde iken silâ-i rahim yaptığı eski dostlarından Mustafa Efendi'nin teşvikiyle *Nuhbetü'l-fiker* adlı hadis usûlü eserini tercüme ve şerh etmeye karar vermiş, bu eserin ilim talebelerine de yardımcı olacağını düşünmüş ancak bazı engellerin çıkması sebebiyle o yıllarda eseri yazamamıştır. Fakat Seyfettin Özege katalogunda iki ayrı baskının kayıtlı olmasından ve müellifin şerhin içinde verdiği bilgilerden şerhin yazılma ve yayımlanma aşamasına dair bilgilere de ulaşabiliyoruz. Bu bilgilere göre şerh ilk kez "*Tercüme-i Nuhbetü'l-fiker*" ismiyle 1261/1845 tarihinde 112 sayfadan müteşekkil bir nüsha olarak neşredilmiştir. Daha sonra müellif bu şerhin üzerinde çalışmaya devam etmiş 1297/1880 tarihinde şerhi hitama erdirdiğini istinsah kaydında dile getirmiştir. (s. 220) 1301/1883-1884 tarihinde de eserini Ma'mûretü'l-Aziz'de Vilayet Matbaasında tab ettirmiştir.

Şerhin Kaynakları

Klasik bir eserin tercümesi ve şerhi esnasında ne tür eserlerin kullanıldığını, dolayısıyla şerhin kaynaklarını tespit etmek, şârihin zihin dünyasını şekillendiren eserlerin bir bütün halinde görülmesini sağlar. Buna bağlı olarak İffet Efendi'nin yazdığı şerhin kaynaklarını araştırmak da, ulemanın o dönemde kullandığı hadis kitaplarını belirlemek açısından eserin kendisi kadar önemlidir. Yaptığımız araştırmaya göre müellif, hadis usûlü kitaplarından mütekaddimin dönemine ait olan Hakim Ebû Abdullah'ın *Ulumu'l-Hadis*'i (s. 28), Hatib Bağdadî'nin *Kifâye*'si (s. 97, 136); müteahhirin dönemine ait olan Birgivi'nin *Risale*'si (s. 99), Hâdîmi'nin hadis risalesi (s. 12), Ali el-Karî'nin hadis risalesi, Irakî'nin *Elfîye Şerhi*'ni (s. 55), İbn Hacer'in İbn Salâh üzerine yazdığı *Nüket*'i (s. 90), *Fethu'l-Bârî* mukaddimesini (s. 156), hadis kitaplarından Buhârî'nin *Sahîh*'i (s. 137), Müslim'in *Sahîh*'i (s. 105), Beyhakî'nin *Şuabu'l-İman*'ı (s. 42), Kâdî İyâz'ın *Şifâ-ı Şerîfi* (s. 24), Suyutî'nin *Camîu's-Sağîr*'i (s. 31) ve onun haşiyesini (s. 31, 79, 83, 103, 111, 114); hadis şerhlerinden Kadı Ebû Bekir b. el-Arabî'nin *Buhârî* şerhi (s. 28), Kastallânî'nin *Buhârî* şerhi (s. 137, 162), Münavî'nin

¹⁴ Sadık Cihan, a.g.m. s. 133-134.

Camii's-Sağır şerhi (s. 42, 83, 107, 111); rical kitaplarından Ebû İshak İbrahim b. Yakup Cüzcânî'nin *Marifetü'r-Ricâl'i* (s. 128), İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Tadil'i* (s. 205), Ukaylî'nin *Tarih'ini* (s. 205) kullanmış ve dil ilminde de Kâdî'nin *Muhtasarı İbn Hacib'*inden (s. 35) istifade etmiştir. Bunun dışında müellif *Telvih*¹⁵ (s. 85), Şafii mezhebinin meşhur kitabı *Kitabu'l-Envâr* (s. 134) ve *el-Fetava'z-Zahiriye*¹⁶ (s. 40) gibi yazarlarını zikretmediği kitaplar da kullanmış, ayrıca "bazı haşiyelerde, haşiyede mübeyyen olduğu üzere ve haşiyede der ki" gibi atflarla da çeşitli haşiyelerden sıklıkla faydalanmıştır (s. 92, 102, 205). Yine bazı yazarları zikredip, eserlerinin adını vermemiştir. Mesela Zehebî (s. 193) bunlardan birisidir.

Şerhte Kendisine Atıf Yapılan Âlimler

İffet Efendi, yazdığı şerhte pek çok âlime atıfta bulunmuştur. Bu isimleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Buhârî (s. 169), Ebû Abdullah el-Humeydî, Ebû Hâtim (s. 70), Ebû İshak İsfereânî, Ebû Mansur Bağdadî, Ebû Muhammed b. Cüveynî (s. 104), Ebû'l-Fazl b. Tahir, Ebûbekir b. Fûrek, Ebûbekir Bezzâr (s. 97), Hanefi mezhebine mensup Ebûbekir Razî (s. 136), Şafii mezhebine mensup Ebûbekir Sayrafi (s. 136), Hakim, Hattâbî (s. 103), Irakî (s. 51, 65, 96, 169, 212), İbnü'l-Cevzî (s. 101), İbn Dakîk el-Iyd (s. 101), İbn Ebî Hâtim (s. 71), İbn Hacer (s. 47, 90, 197, 202), Ehl-i zâhir olan İbn Hazm (s. 136), İbn Hibbân (s. 128, 186, 187), İbn Mehdî (s. 109), İbn Salâh (s. 77, 78, 80, 89, 125, 176, 177, 195, 203), İsa b. Ebân (s. 40), İsmail Hakkı Bursevî (s. 118), Kâdî İyâz (s. 120, 176, 177), İbn Sad (s. 187), Müslim (s. 187), Nevevî (s. 51, 74, 96, 212), Sehavî (s. 46, 58, 65, 162, 163), İmam Şafii (s. 78, 97, 198).

Şerhin Muhtevası ve Değerlendirmesi

Bu şerhin Osmanlı ilim geleneğinin bir ürünü olması, müellifin nasıl bir düşünce dünyasına sahip olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu düşüncenin izlerini şerhin muhtelif yerlerinde görmek mümkündür. Abdünnâfi Efendi eserini *lisan-ı şirin-i Türkî* üzere kaleme aldığını, şerh ve metnin tercümesi ile yetindiğini dile getirmekte, ayrıca şerhine faydalı ve mühim mevzuları da eklediğini vurgulamaktadır. Müellif şerhinin giriş kısmında ibârelerin zor taraflarını Hz. Peygamber'in ruhaniyeti ve Abdülkâdir Geylânî'nin himmetlerinden istimdâd ile aştığını belirtir (s. 4) Bu ifade onun Kadirî tarikatına müntesip olma ihtimalini akla getirmektedir. Hanefi mezhebine bağlı olduğunu ise zayıf hadisle amel etme şartını açıklarken "nitekim mezhebimizde bu böyledir" (s. 78, 140) ifadesinden anlamaktayız.

¹⁵ Bu eser Teftazani'nin 792/1390 *et-Telvih ala keşfi hakaiki't-tenkih*'idir.

¹⁶ Bu eser Burhanüş-şeria'ya 616/1219 aittir.

Abdünnâfi Efendi hadis usûlünün müselsel hadis bahsini ele alırken Hz. Peygamber'den kendisine kadar gelen icazet silsilesini teberrükten zikretmektedir. *Rahman yada rahmet hadisi* olarak bilinen hadisin kendisine sened-i âlî ile şeyh-i ekremi Kuzberizade Seyyid âlî neseb Şeyh Ahmed Mükerrerem Efendi tarikiyle ulaştığını ifade etmiştir (s. 164) Şârihin bu hadisi zikretmesi Osmanlı'da hadis ilim geleneğinin 19. asra kadar yaşadığını göstermesi bakımından önemlidir (s. 164). Ramazanzâde Abdünnâfi İffet Efendi eserinde icazet silsilesini şu şekilde vermektedir:

Şeyh-i Ekremim Kuzberîzâde Seyyid âlî neseb Şeyh Ahmed Mükerrerem Efendi→Allâme muhaddis Seyyid Abdüllatif Efendi→Allâme muhaddis Şeyh İsmail el-Aclûnî→Allâme muhaddis Muhammed b. elVelîdî el-Mekkî→Allâme muhaddis Ahmed b. Muhammed elBennâ ed-Dimyâtî→Allâme muhaddis Muhammed b. Abdülaziz elMenûfî→Ebû'lHayr er-Reşîdî→Şeyhülislam Zekerîya elEnsârî→Hafız Şihâb Ahmed b. Hacer el-Askalânî→Hafız Zeynüddin Abdürrahim elİrâkî→Ebû'lFeth Muhammed el-Mebdûmî→Ebû'lFerec Abdüllatif el-Harrânî→Hafız Abdurrahman b. Ali el-Cevzî→Ebû Said İsmail b. Ebû Salih enNeysabûrî→Ebû Salih Ahmed b. Abdülmelik el-Müezzîn→Ebû Tahir Muhammed b. Muhammed ez-Ziyâdî→Ebû Hamid Ahmed b. Muhammed elBezzâr→Abdurrahman b. Bîşr b. el-Hakîm en-Neysâbûrî→İmamı Süfyân Uyeyne→Amr b. Dinâr→Ebû Kabus mevla Abdullah b. Amr b. el-As→Abdullah b. Amr b. el-As→Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur:

الراحمون يرجمهم الرحمن تبارك وتعالى ارحموا من في الأرض يرجمكم من في السماء
 “Merhamet edenlere Rahman -tebareke ve teâlâ- da merhamet eder. Yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündekiler de size merhamet etsin.”¹⁷

Abdünnâfi Efendi şerhini kaleme alma sebebini açıklarken, *Nuhbetü'l-fiker*'in hadis usûlünün en temel metinlerinden birisi olduğunu ve ehl-i hadis nezdinde çokça teveccüh gördüğünü vurgulamaktadır. Yazar, İbn Hacer'in hadis usûlünün kendisinden sonraki hadis alimleri İrâkî, Kâdî İyâz, Nevevî, İbn Kesîr, Bâcî, Bulkînî ve Moğoltâyî tarafından bazen nazmen yazıldığını, bazen ihtisârının yapıldığını, bazen de mühim kısımlarının iktisâr edildiğini belirtmiştir. Müellifin yazdığı bu şerhi, kendisinden önceki hadis ulemâsının çalışmalarının bir devamı olarak nitelendirmek ve kendisini aynı geleneğin bir halkası olarak gördüğünü söylemek de mümkündür. Abdünnâfi Efendi hadis usûlünün meselelerini izah ederken şerhinde birçok unsuru göz önünde bulundurmuş ve fikirlerini ortaya koyarken İslam alimlerinin konuyla ilgili görüşlerine başvurarak meseleleri tartışmaya açmıştır. Mütevatir haberin zarûrî ilim ifade ettiğini ele alırken İmam Gazzâlî, İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, Mutezile'den Ka'bî ve Ebû'l-Hasen el-Basrî'nin görüşlerini de dikkate almış (s. 21), ayrıca hadis ulema-

¹⁷ *Ebû Davud*, Edeb 66.

sından İbn Salâh, İbn Hibbân ve Hâzîmî'ye de atıfta bulunmuştur. Müellif mütevatir hadislerle örnek verirken her alimin eserinde zikrettiği mütevatir hadis örneklerini tek tek belirtmiştir ki bu alimler Sehâvî, Kâdî İyâz, İbn Hazm, İbn Abdilberr, İbn Battâl ve Ebû İshak Şîrâzî gibi zevâttır (s. 24). Yine o bir başka yerde, Ebû Bekir Sayrafi ve Sehâvî'nin müstafiz hadis ile mütevatir hadisin aynı manada olduklarına dair düşüncelerini (s. 26), İbn Mende, İbn Salâh ve Nevevî'nin aziz hadislerle ilgili fikirlerini (s. 27), sahih hadisin şartlarından birine muhalif olan Mutezile'den Cubbâfî'nin görüşünü (s. 27), İbn Rüşeyd'in Buhârî'nin "Ameller niyetlere göredir." hadisinin teferrüd ettiğine dair eleştirisini (s. 30) ve ahad haber ile amel edilmesini vacip görmeyenlerin düşüncelerini zikretmiştir. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak Mutezile ve Râfizîlerle, Kaşânî ve İbn Davud'u da anmıştır (s. 32). Hasen-sahih kavramındaki atif vavlarının ihfâ ve iskât edildiği hakkında Tirmizî'nin (s. 62), muhadaram kavramı hakkında İbn Abdilberr ve Kâdî İyâz'ın (s. 145), müsned kavramıyla ilgili Hâkim, Hatib Bağdâdî ve İbn Abdilberr'in (s. 148), bidat konusunda Ehl-i sünnet, Rafizi ve Hâricîlerin (s. 194), mevzu hadise dair İbn Dakîk el-İyd ve İbn Cevzî'nin görüşlerini (s. 101) ve İsmail Hakkı Bursevî'nin musahhaf ve muharref kavramlarına getirdiği izahları ele almıştır (s. 118).

332

Müellif, şerhinin muhtelif yerlerinde konuyla ilgili ayetlere atıflar yapmaktadır. Bunlar nesih¹⁸ (s. 82), muharref kavramına dair tahrif¹⁹ (s. 118), sahabenin sahabilîği²⁰ (s. 143) ve kadere teslimiyet²¹ (s. 163) ile ilgili ayetlerdir. Ayrıca Abdünnâfi Efendi hadis usûlünün ilgili bahislerinde bazı hadisleri delil getirip şerh ederek konuyu zenginleştirmiştir. Bunlar, Şaban ayını otuza tamamlama ilgili rivayet (s. 75), "İslam'da uğursuzluk yoktur" (s. 79) hadisi ve müdrec hadis bahsindeki "Zandan sakınınz" rivayetidir (s. 111). Maklûb hadisi ele alırken 'Allah'ın gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insan' (s. 114), altının altın karşılığında satılması (s. 119), namaza gecikme (s. 137), imanın tadını alma (s. 163) ve ashabın faziletiyle ilgili hadisleri (s. 186) zikretmiştir.

Hadis usûlünün teorik yönü, bu ilmin anlaşılmasında pratiğin de sürekli gözönünde bulundurulmasını gerektirmiştir. Bu sebeple Abdünnâfi Efendi hadis usûlünün bir çok meselesini ele alırken bolca örnek vermekten geri durmamıştır. Bazen konunun anlaşılması için konuyla ilgili birden fazla örnek verdiği de vaki olmuştur. Mesela meşhur hadis (s. 26), ferdi nisbî (s. 43), ilmi nazarî ifade eden hadis (s. 39), şaz hadis (s. 70), mütâbii olan hadis (s. 72-73), makbul hadis (s. 77), muhtelifu'l-hadis (s. 78), hadiste nesih (s. 82), muallak hadis (s. 88), hadiste tedlis (s. 97), mevzu

¹⁸ el-Bakara 2/106.

¹⁹ el-Maide 5/13.

²⁰ et-Tevbe 9/40.

²¹ Hûd 11/56.

hadis (s. 102), mevzu hadis uydurmanın haramlığı (s. 105), muallel hadis (s. 106), müdrec hadis (s. 110-112), maktûb hadis (s. 113-114), ibdâl (s. 116) hadis metninin değiştirilmesi (s. 119), künye ve lakaplar (s. 122), merfu hadis (s. 132), hükmen merfu hadis (s. 134), merfu yada mevkuf olma ihtimali olan hadis (s. 136), fiilî sünnet (s. 137), rivayette şekk olması (s. 139), büyük râvînin küçük râvîden rivayette bulunması (s. 157), müselsel hadis (s. 162), iştibah (s. 185), künyelerin bilinmesi (s. 196), mevali ve velâ (s. 208), hadislerin yazılması (s. 212), müsned eserlere dair örnekler (s. 214) ve hadis edebiyatı eserlerine dair örnek kitapların zikredilmesi (s. 214) şeklinde bir çok örnek vermiştir.

Abdünnâfi Efendi hadis usûlü ile fıkıh usûlünü birbirine yakınlaştırmak gayesini güttüğünden olsa gerek şerhinde bir çok fikhî meseleye de değinmiş ve bu meselelerin usûl-i hadis açısından fıkıh usûlü ilmiyle ne kadar içli dışlı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunlar haberin kısımları ve reddinin hükmü (s. 40), Hanefî mezhebinin zayıf hadisle amel etme şartı (s.78), nesihle tercih sebepleri (s. 85), mürsel hadisle ilgili muhaddislerin, Malikîler'in, Kûfelîlerin, İmam Şafî'nin, Hanefiyye'den Ebû Bekir Razî'nin, Malikiyye'den Ebû Velid Bâcî'nin görüşleri (s. 91), İmam Şafî'nin, fukahanın, muhaddislerin, ashab-ı usûlün, İmam Malik'in ve İmam-ı Azam'ın ashabının, eimme-i fukahanın, Ahmed b. Hanbel ve İbn Cerir Taberî'nin mürsel hadisle ilgili görüşleri (s. 92), muallel hadisin kullanımına dair Buhârî ve Tirmizî'nin tercihleri, mütekellimîn ve fıkıh usûlü alimlerinin malulü, İbn Salâh'ın ise mualleli tercih ettiği (s. 108), manâ ile rivayetin hükmünü muhaddislere, mütekellimîne, fukahaya ve dört mezhep imamına göre (s. 119), İmam Malik, İmam Şafî emsâlinin sika ile gayrısı arasındaki farkı idrak edecek müktedir müctehid olursa o mezhebe tabi olanlara tadilin kafi olduğu (s. 124), küsuf namazının mezheplere göre eda edilişi (s. 134), İmam Şafî'nin kavli kadim ve kavli cedidi açısından sünnete yönelik bir hükmünün değerlendirilmesi (s. 136), Hanefî ve Malikîlere göre sahabeden irtidad edenlerin hadis usûlü ve fikhî açıdan durumu (s. 140), sahabenin sahabe oluşu inkar edildiği takdirde bunun fikhî hükmü (s. 143), şeyhin râvîyi huzurundan uzaklaştırmasına dair Ehl-i hadisin, fukahanın, mütekellimînin ve Ebû Hanife'nin görüşünü (s. 160), şahitlik konusunda İmam Şafî'nin (s. 162), icazetle alakalı Ehl-i hadisin, fukahanın ve fıkıh usûlcülerinin görüşlerini (s. 173) değerlendirmiş ve hadis usûlünün konularını gerek itikadî gerekse fikhî olarak incelemeye çalışmıştır.

Şerhin usûlü açısından bize fikir veren bir diğer husus da şârihin mantık ve dil bahislerine girerek eserin anlaşılmasında bu ilimleri de kullanmış olmasıdır. Mesela ahad haber bahsini açıklarken zikrettiği ifadenin cins, konuyla ilgili diğer ifadelerin de fasıl hükmünde olduğunu ifade etmektedir (s. 38). Ayrıca müellif ibareleri açıklarken *tenakuz* (s. 62), *umum ve husus min vechin* (s. 71, 87), *istikra (tümevarım)* (s. 91), *umum ve husus*

mutlak (s. 99), *fâsîd ve kıyas maa'l-fârik* (s. 160) gibi mantık kavramlarıyla ibarelerin vuzûha kavuşmasını sağlamaktadır. Şârihin dil bahislerine girerek kavramların iştikakı ve kelimelerin anlamlarına yönelik açıklama yapması da sık karşılaşılan bir durumdur. Bu konuda *haber-i vâhidin lügat anları* (s. 32), *müdelles kavramının iştikakı* (s. 94), *metni açıklarken irab bahsine girerek mübteda-haber ilişkisine dair yorumları* (s. 48), *kelimenin fethalı olması durumunda ya mimli masdar yada ismi meful olacağını açıklaması* (s. 78), *cemilik sigasının özelliği* (s. 105), *müsel sel kavramının okunuşu ve lügat anlamı* (s. 162), *mütekellim nununun işlevi* (s. 168) gibi bir çok örnek bulmak mümkündür. Ayrıca hadis usûlünün kavramlarının açıklanmasında kelimelerin morfolojik yapısına değinilmesi ve sarf ilmi açısından incelemesi de şerhin bir başka vasfıdır. Nitekim Abdünnâfi Efendi, musahhaf ve muharref terimlerini açıklarken kelimelerin lügat anlamlarını verip, bunları sarf bakımından değerlendirmiş (s. 117), yine muhadram (s. 145), müsned (s. 147), uluvv-i mutlak lafzını açıklarken uluvv (s. 149), uluvv-i nisbiyi açıklarken nisbi (s. 150), vicâde (s. 174), künye (s. 195) ve ihve kavramlarının sarflarına (s. 209) değinmiştir.

334

Şerhte hadislerden örnekler verilirken râvî isimlerinin okunuşuna ve terâcimine dair bilgiler de verilmektedir. İbn Şihâb ez-Zühri (s. 49), Şüreyh b. Numan ve Süreyc b. Numan (s. 181), Hafs b. Meysere (s. 184) bunlardan bazılarıdır. Şârihin yer yer râvîlerin isimlerinin okunuşuna dair malumat verdiği de görülmektedir. Mesela Ebûbekir b. Fûrek (s. 38), Abdurrahman b. Mehdi (s. 67), Yahya el-Kattân (s. 67), Yahya b. Main (s. 67), Kanebî (s. 152), Muhammed b. Akîl (s. 181), Muhammed b. Sinan (s. 183) ve Abdullah b. Muhammed el-Bikendî (s. 183) de bu râvîlerden bir kısmıdır.

Şerhe değer veren özelliklerinden bir de içinde bazı eleştirileri barındırmasıdır. Nitekim müellif, şaz ile münker rivayet arasında müsâvât gören İbn Salâh'ın bu ıstılahların arasındaki farkı tespit edemediğini ve tahkikinden gafil olduğunu (s. 72), mevzu hadisi kasıtlı uyduran kişinin Ebû Muhammed b. Cüveynî tarafından tekfir edilmesini mübalağa olarak gördüğünü (s. 104), İbn Salâh'ın muallel hadis için yaptığı yorumların doğruyu tam olarak ortaya koyamadığını (s. 108), İmam-ı Azam ve muhaddislerden bazılarının râvînin mechul olması durumunda hiç bir kayıt ile mukayyed olmadan rivayeti kabul etmelerinin yanlış olduğunu (s. 125) ifade etmiştir.

Sonuç

Osmanlı alimlerinin hadis usûlü alanında yazdığı eserlerin tespit edilerek incelenmesi neticesinde hadis usûlü kavramlarının anlaşılmasındaki rolleri daha da belirginleşecektir. Ayrıca hadis usûl tarihi açısından Osmanlı ulemasının rolü bu eserlerin yöntemlerinin araştırılması ile mümkün olacaktır. Neticede Abdünnâfi Efendi'nin eserleri ve çalışmamıza esas olan

bu Şerhi bize köken itibariyle ilmiye sınıfına mensup bir alimin, kalemiye ricali iken dahi birçok ilmi eser ortaya koyabildiğini göstermektedir. Öte yandan bu döneme bakıldığında Osmanlı Devletinin 19.yy erken modernleŐmesine tekabül ettiği ve modern mekteplerin yeni açıldığı yıllara rastladığı görülecektir. Bu Őartlar dikkate alındığında Őarih'in gayretinin mekteplerde yetiŐecek öğrencilere klasik İslami eserlerin tekrar gözden geçirilip tercüme ve Şerh edilerek ulaŐtırılması düŐüncesi olduğu da söylenebilir.²² Müellifin hadis usûlü gibi teorik bir ilimde dahi eseri anlaŐılabilir kılmak için bir çok rneklerle Şerhini süslemesi, onun devlet adamı kiŐiliđinin eserlerine yansıdağını göstermesi bakımından da gayet anlamlıdır.

²² Kömbe, *Abdnnafi İffet*, s.77.

Bibliyografya

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin esmai'l-müellifin ve asarü'l-musannafin*, çev.: Kilisli Rifat Bilge; tsh.: İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1955.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.

Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen litteratur: erster supplementband*, 1868-1956, E.J. Brill, Leiden 1937.

Ebû Davud es-Sicistani, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi, *Kitâbü's-Sünen=Sünenu Ebû Davud*, thk.: Muhammed Avvame, Dârü'l-Kable li's-Sekâfeti İslâmiyye, Cidde 1998/1419.

Faruk Kılıç, *Abdunnâfi İffet Efendi'nin Mizani Şerh-i Mütercimi Burhan Adlı Eserinin Tahlil ve Değerlendirilmesi*, yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, Elazığ 2008.

İsmail Durmuş, "Abdünnâfi İffet Efendi", TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988.

336

İsmail Kara, "Unuttuklarını Hatırla!" Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, sayı: 28, İstanbul 2010/1.

İlker Kömbe, *Osmanlı-Türk düşüncesinde münazara ilmi ve Abdünnâfi İffet'in Tercüme-i Adab-ı Gelenbevi adlı eseri*, yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı 2004.

Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Matbaatü't-Terakki, Dımaşk 1957/1376.

Seyfettin Özege, *Eski harflerle basılmış Türkçe eserler kataloğu: yazar fihristi*, [y.y., t.y.]

Ramazanzade Abdünnâfi İffet Efendi, *Eserü'l-mu'teber fi tercümeti Nuhbetü'l-fiker*, İbn Hacer el-Askalani, 852/1449, trc.: Abdünnâfi, Vilayet Matbaası, Mamuretü'l-Aziz 1310.

Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûlü Hadis Eserleri, Risâleleri ve Nuhbetü'l-fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümeleler", sayı: 1, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1975.